

УДК 811.112.2'255.4 : 821.161.2

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПУ «УКРАЇНА» В НІМЕЦЬКОМОВНИХ ПЕРЕКЛАДАХ «ЗАПОВІУ» Т. Г. ШЕВЧЕНКА**Ярослава МУКАТАЄВА (Миколаїв, Україна)**

e-mail: jara53@meta.ua

МУКАТАЄВА Ярослава. ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПУ «УКРАЇНА» В НІМЕЦЬКОМОВНИХ ПЕРЕКЛАДАХ «ЗАПОВІУ» Т. Г. ШЕВЧЕНКА

У статті розглядаються мовні засоби презентації текстового концепту «Україна» в «Заповіті» Т. Г. Шевченка та його об'єктивація в німецькомовних перекладах. Аналізуються лексичний і морфологічний рівні стилістики концепту «Україна» та способи його відтворення в перекладах.

Зосереджується увага на таких морфологічно-категорійних трансформаціях як морфологічна перестановка, заміна, вилучення або додавання слова, на комплексній морфологічній трансформації.

Для опису змісту концепту УКРАЇНА використовуються предметно-центричний, акціональний та посесивний фрейми, оскільки вони найбільш повно представлені в досліджуваному тексті.

Ключові слова: концепт «Україна», презентація, вербалізація, лексичний рівень стилістики, морфологічний рівень стилістики, перекладацькі трансформації, фреймова організація концепту, слоган.

MUKATAYEVA Yaroslava. VERBALIZATION OF THE „UKRAINE“ CONCEPT IN THE GERMAN TRANSLITATIONS OF T. H. SHEVCHENKO'S „TESTAMENT“

The article researches the language means of presentation of the textual concept of “Ukraine” in T.H. Shevchenko’s “Testament” and its objectivation in German translations. The author analyzes lexical and morphological levels of the stylistics of said concept and ways of its recreation in translations. It is defined, that the purpose of the analysis of the “Ukraine” concept in the source text and in its German translations is to find a set of keywords, the basic concept of the text and the depiction of the conceptual space of the text using them. The branched structure of the “Ukraine” concept is analyzed considering the difficulties of translation at lexical and morphological levels of the text’s stylistics and taking into consideration the epíteta defining, actualizing and complicating its semantics. The article specifically concentrates upon such morphological category transformations as morphological transposition, equivalent change, omission or addition, as well as other complex morphological transformations. The author uses object-aimed, actional and possessive frames to describe the contents of the “Ukraine” concept, since they are the ones most fully represented in the researched text.

Keywords: the “Ukraine” concept, presentation, verbalization, lexical level of stylistics, morphological level of stylistics, frame transformations in translation, frame structure of the concept, slogan.

Постановка проблеми. Розвиток антропоцентричної парадигми зумовив зростання інтересу до вивчення художнього тексту в межах таких актуальних напрямів сучасної лінгвістики як когнітивна лінгвістика, психолінгвістика, комунікативний та функціональний напрями лінгвістики, сучасна теорія тексту. Важливим завданням лінгвоконцептології є проблема об'єктивації концептів. Об'єктом лінгвостилістичного і лінгвокогнітивного аналізу виступають текстові концепти, які пов'язані з національною свідомістю та культурою народу. Одним із таких концептів і є концепт «Україна», він посідає чільне місце у поетичних творах великого сина українського народу Т. Г. Шевченка, праці якого перекладалися багатьма мовами світу, що в свою чергу потребує вивчення особливостей відтворення цього концепту в перекладах.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Концепт «Україна» неодноразово був предметом наукових розвідок лінгвістів. Специфіка мовної репрезентації концепту «Україна» постійно перебуває у центрі уваги наукових розвідок сучасних мовознавців. До вивчення концепту «Україна» в творчості Т. Г. Шевченка зверталися такі науковці, як Є. В. Боева, О. Остапчук, І. В. Хоменська та інші. Вони досліджували актуалізацію, вербалізацію, національний спосіб розуміння поетичного концепту Україна в україномовному дискурсі [2, 52, 68]. Окремої уваги заслуговують наукові студії М. Зимомрі, які збагатили німецькомовну Шевченкіану, автор досліджує сприйняття творчості Тараса Шевченка в німецькомовних країнах крізь призму німецькомовних інтерпретацій.

Мета дослідження. Метою цієї наукової розвідки є аналіз лексичного та морфологічного рівнів стилістики концепту «Україна» у вірші Т. Г. Шевченка «Заповіт» та способах його відтворення в німецькомовних перекладах, а також фреймову організацію цього концепту у зазначеному вірші. З метою реалізації поставленої мети передбачається вирішення таких завдань:

– проаналізувати лексеми, що експлікують концепт «Україна» засобами художньої виразності в лінгвостилістичному аспекті та дослідити способи їх відтворення в німецькомовних перекладах;

– виявити та систематизувати мовні одиниці, які прямо чи опосередковано здатні об'єктивувати ментальну інформацію, яка закладена в концепті Україна і

– побудувати фреймову схему концепту «Україна».

Джерельною базою дослідження слугував вірш Т. Г. Шевченка «Заповіт» та його переклади німецькою мовою Іваном Франком, ГеддоюЦіннер, Юлією Вергініною та Гансом Кохом.

Виклад основного матеріалу. Поняття «концепт» має латинське походження: «conceptus» – походить від латинського дієслова «conspicere», що має такі значення: збирати, вбирати у себе, уявляти, формулювати тощо [4, с. 107].

На порозі ХХІ ст. лінгвокогнітивна парадигма зазнала значних змін: лінгвістика тексту стала потребувати “нових методик аналізу об’єкта як форми репрезентації знань у мові як концептуального модельного відображення дійсності, як модифікату сфери свідомості автора (художньої, естетичної, етичної, наукової, аксіологічної, прагматичної) та як моделі впливу на свідомість, інтелект, пам’ять, поведінку, погляди інтерпретаторів” [9].

Згідно з цією парадигмою художній текст осмислюється як складний знак, що виражає знання письменника про дійсність, втілені в його творі у вигляді індивідуально-авторської картини світ [1, с. 15].

Отже, у центрі сучасних досліджень з лінгвістики тексту перебувають проблеми мовної картини світу та мовної особистості письменника. На думку Н. С. Болотнової, текст слід розглядати як мовленнєвий продукт функціонування мовної системи, основу якої складає не тільки орієнтація на узус, але й відображення мовної картини світу автора як мовної особистості, що має свій лексикон, семантикон і прагматикон [3].

Ю. М. Лотман зазначає, що текст відображає структуру свідомості автора і його світобачення, але водночас перед нами розкривається і структура свідомості автора, та створена цією свідомістю структура світу (модель світу і модель авторської особистості) [5]. Таким чином, поняття концепт є інтегруючим чинником двох згаданих категорій – мовної картини світу та мовної особистості письменника.

У лінгвокогнітології розрізняють інваріантні та індивідуальні концепти. Індивідуальні образно-художні концепти проявляються передусім у результатах естетичної мовленнєвої діяльності, тобто у художніх текстах, де фігурують як одиниці індивідуальної свідомості автора і складові його концептуальної системи [6].

За основу дослідження концепту «Україна» у вірші Т. Г. Шевченка «Заповіт» взято методику Л. Г. Бабенко, згідно якої концептуальний аналіз художнього тексту охоплює виявлення набору ключових слів тексту, визначення базового концепту (концептів) тексту та опис позначуваного ними концептуального простору тексту. Запропонований автором цієї методики алгоритм дослідження, який передбачає:

- визначення передтекстових пресупозицій, важливих для формування концептуального простору тексту: час його створення, відомості про автора, роль епіграфа (якщо є);
- аналіз семантики заголовка і його семантичного радіуса в тексті;
- проведення психолінгвістичного експерименту з метою виявлення набору ключових слів тексту;
- виявлення повторювальних слів, співвідносних парадигматично і синтагматично з ключовими словами, та встановлення ключового слова тексту – лексичного репрезентанта текстового концепту;
- аналіз лексичного складу тексту з метою виявлення слів одного тематичного поля з різним ступенем експресивності;
- опис концептосфери тексту (або сукупності текстів одного автора), який передбачає узагальнення всіх контекстів, у яких використовуються ключові слова – носії концептуального смислу, з метою виявлення характерних властивостей концепту: його атрибутів, предикатів, асоціацій, у тому числі образних;
- моделювання структури концептосфери, тобто виділення в ній ядра (базової когнітивно-пропозиціональної структури), приядерної зони (основних лексичних репрезентацій), ближчої периферії (образних асоціацій) і дальшої периферії (суб’єктно-модальних смислів).¹⁷

Автор запропонованої методики зауважує, що концептуальний аналіз може бути виконаний як на матеріалі одного твору, так і сукупності творів одного автора, а також сукупності творів різних авторів, що належать до одного літературного напрямку [1, с. 15].

В сучасній мовній свідомості одним із головних засобів зображення концепту виступає текст [32, с. 41], що дозволяє лінгвістам говорити про «текстовий концепт». Лінгвістика тексту та когнітивна лінгвістика досліджують поняття «текстового концепту». Окремі праці присвячено вивченню історіософії, мовно-виражальним особливостям концепту «Україна» в поезії Т. Шевченка [2, с. 46].

Досліджуваний концепт «Україна» у вірші «Заповіт» Т. Г. Шевченка та його відтворення в німецькомовному перекладі є текстовим, тому що засобом його вербалізації є текст, а не окремий його фрагмент (або фрагменти).

На думку В. Остапчук, Україна в поезії Кобзаря – це не просто країна, це ще метафізична картина світу, яка створена українським народом, а тому концепт «Україна» потрібно досліджувати, враховуючи інтенціональні поля, пов'язані з цим образом [7, с. 155].

Розгалужену структуру концепту «Україна» треба аналізувати, звертаючи уваги на труднощі, які виникають під час перекладу на всіх мовних рівнях та на художні означення, які його конкретизують, уточнюють та ускладнюють його семантику.

Поетика творення образу України складається з фоностилістичних засобів виразності, морфології, в основі якої закладено найголовніше – картину світу, стилістичних засобів виразності: (епітетів з різноманітною семантикою (наприклад, просторовою, часовою), метафоричних та метонімічних конструкцій тощо), лексики в просторі (реалій), ономастики та «кологористики» (кольорові переваги Т. Шевченка для зображення українських пейзажів) тощо.

Зосередимо увагу на морфологічному та лексичному рівнях стилістики концепту «Україна», які, на наш погляд, найбільш яскраво презентують його, а також на особливостях їх відтворення в німецькомовних перекладах. Під час аналізу було виявлено такі морфологічно-категорійні трансформації як морфологічна перестановка, заміна, вилучення або додавання слова, на комплексній морфологічній трансформації тощо. Слід зазначити, що завдяки цим трансформаціям забезпечується більша ступінь еквівалентності, оскільки вони дозволяють уникнути негативних наслідків використання регулярних відповідників в певних контекстах.

Прикладом таких трансформацій слугує переклад «Заповіту» Геддою Ціннер. Перекладач вдається до такої морфологічно-категорійної трансформації як перестановка слів: *на Вкраїні милій (inderlieben Ukraine), лани широкого полі (weite Felder)*. Дієсловопоховайте, внаслідок трансформації додавання, змінюється кількість слів та слівформ у мові перекладу. Як результат ми отримуємо номінальну конструкцію (Nomen-Verb-Verbindung) – *zum Grabbringen*. Юлія Вергінія, як і Гедда Ціннер, вдається до перестановки означення з іменником *inderweiten Steppe*, тому що така конструкція є типовою для німецької мови.

Слід зазначити, що переклад вірша «Заповіт» робили не тільки німецькі поети, а й українські. Прикладом слугує переклад «Заповіту» Іваном Франком. Перекладаючи рядки *серед степу широкого / На Вкраїні милій*, він застосував морфологічну трансформацію – перmutацію – *mitten in der breiten Steppe*, а використання генітиву *der geliebten Ukraine*, вказує на те, що степ – вінрідний, український.

У дослідженнях лексичного рівня стилістики тексту оригіналу і німецькомовних перекладів мають місце дискусії щодо рядку *поховайте мене на могилі*, адже з точки зору граматики наявним є порушення мовної норми української мови. Треба сказати, що Тарас Шевченко написав «Заповіт», будучи тяжко хворим, у Переяславі на Різдво (7 січня 1846 року) і адресував його українцям. Він хотів бачити рідну Батьківщину навіть після своєї смерті, а зробити це «у могилі» неможливо.

Гедда Ціннер, Юлія Вергінія та Іван Франко у відтворенні слова *могила* вжили слово *курган*, який є символом славетного вільного минулого та козацької слави. Якраз з цього надмогильного пагорба Тарас Шевченко після своєї смерті мав би можливість спостерігати за рідним краєм. Виходячи з цього, можна вважати доцільним вживання в перекладах слова *курган*.

Інформаційне наповнення текстового концепту, його інформаційна структура зумовлені структурою самого концепту. Ядром текстового концепту є поняття, яке оточується

логічними і образно-чуттєвими, вербальними і невербальними знаннями про це поняття, що відповідають сукупному людському досвіду. Поняття розщеплюється на атрибути, мінімальний набір яких уможливорює його існування. Оточення ядра поєднано з вживанням інших понять, концептів, образів, фонових знань про походження атрибутів.

Теорія фреймів передбачає табличні схеми, які у найпростіший спосіб дають змогу відобразити навіть складні поняття, їх атрибути і джерела знань про них. Представлена структура текстових концептів дає можливість відобразити її в фреймовій схемі, яка, за уявленнями сучасної інженерії знань, найбільше відповідає природній схемі відображення знань людиною. Класична фреймова схема має такий вигляд: назва слоту, значення слоту, спосіб отримання знань про значення, приєднана процедура. [Гаврилова Т. А. Базы знаний / Гаврилова Т. А. – Питер, 2000. – 384 с. 38 с. 24]

Зміст концепту «Україна» у вірші «Заповіт» можна описати, використовуючи предметно-центричний та акціональний фрейми. Отже, проаналізувавши багато визначень поняття «фрейм», ми дотримуємося думки про те, що фрейм вміщує в собі інтралінгвальні та екстралінгвальні знання про явища, які мають складну багатоскладову структуру, та часто повторювані ситуації, що виникають у житті людини.

Предметно-центричний фрейм концепту «Україна» у вірші «Заповіт» має такий вигляд. Назва текстового концепту (ім'я фрейму) – УКРАЇНА. Його атрибут – „любов до своєї землі”. Значення атрибуту „бажання після смерті бачити свою країну красивою” – відсутність сумніву в достовірності джерела інформації. Способи отримання знань про значення атрибутів такі. Знання про атрибут „природа” отримано за умовчанням від фрейму-зразка. Знання про атрибут „боротьба за волю” – із текстової бази знань.

Акціональний фрейм концепту «Україна» у вірші «Заповіт» має такий вигляд. Назва текстового концепту – УКРАЇНА. Його атрибут – „боротьба за волю”. Значення і смисл атрибуту «уявлення про вільну від ворогів країну». Джерелом знань атрибуту є «фрейм-зразок «незалежність»»

Аналіз предметно-центричного та акціонального фреймів у вірші «Заповіт» Т. Г. Шевченка уможливорює твердження про те, що концепт «Україна» є складною, багатоаспектною когнітивною структурою, що посідає значне місце в концептосистемі української поезії. Перспективою дослідження вважаємо дослідження концепту «Україна» у творчості Т. Г. Шевченка у лінгвокультурологічному аспекті та його відтворення в іноземних (німецькомовних, англійських тощо) перекладах.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бабенко Л.Г., Казарин Ю.В. Лингвистический анализ художественного текста. Теория и практика: Учебник; Практикум / Л.Г. Бабенко, Ю.В. Казарин. – М.: Флинта: Наука, 2003. – С. 15.
2. Боева Е. В. Актуалізація концепту Україна у поетичному дискурсі Т. Г. Шевченка / Е. В. Боева. // Одеський лінгвістичний вісник. – 2014. – №3. – С. 45–50. 6, С. 46.
3. Болотнова.Н.С. Ассоциативное поле художественного текста как отражение поэтической картины мира автора/ Вісник ТГПУ 2004. Випуск 1 (38). Серія: Гуманитарні науки (Філологія).
4. Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – Київ : Вища школа, 1985. – 360 с. 108, С. 107.
5. Лотман Ю. М. Структура художественного текста. – М.: Искусство, 1970.– С. 264–265.
6. Мазепова О. І. Застосування концептуального аналізу у процесі вивчення східного поетичного тексту / О. І. Мазепова // Вісник Львівського університету. – Серія «Філологія». – Вип. 45. – Львів, 2008. – С. 157 – 163.
7. Остапчук В. Концепт України у творчості Т. Шевченка / В. Остапчук // Київські полоністичні студії. – 2015. – С. 154-158, 52, С.155
8. Поповская Л. В. Лингвистический анализ художественного текста в вузе / Л. В. Поповская. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2006. – С. 6.
9. Селіванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд) / О. О. Селіванова. – К. : Фітоцентр, 1999. – С. 112.
10. Хоменська І. Функціонування фрагмента концепту «Україна» (лексемі«ти») в поетичному дискурсі Євгена Маланюка / І. Хоменська. // Наукові записки. Серія «Філологічна». – 2013. – № 40. – С. 111–116.

REFERENCES

1. Babenko, L.G., Kazarin, YU.V. (2003). Lingvisticheskiy analiz hudojestvennogo teksta. Teoriya i praktika: Uchebnik; Praktikum. [Linguistic analysis of fiction text. Theory and practice: Textbook; Practical guide]. Moscow: Flinta: Nauka.
2. Boieva, E. V. (2014). Aktualizatsiya kontseptu Ukraina u poetichnomu diskursi. // Odeskiy lingvistichniy visnik. [Actualisation of the concept Ukraine in poetic discourse // Odesa linguistic bulletin].

3. Bolotnova, N.S. (2004). Assotsiativnoe pole hudojstvennogo teksta kak otrazhenie poeticheskoy kartiny i mira avtora / Vistnik TGPU Seriya: Gumanitarnye nauki (Filologiya). [Association field of fiction text as the reflection of poetic and author's worldview / Bulletin of TGPU. Series: Humanities (Philology)].
4. Hanych, D. I., Oliinyk, I.S. (1985). Slovnyk lnhvistychnykh terminiv [Dictionary of linguistic terms]. Kyiv: Vyshchashkola.
5. Lotman, YU. M. (1970). Struktura hudojstvennogo teksta. [Structure of fiction text]. Moscow: Iskusstvo.
6. Mazepova, O. I. (2008). Zastosuvannya kontseptualnoho analizu u protsesi vyvchennia skhidnoho poetychnoho tekstu // Visnyk Lvivskoho universytetu. [Application of conceptual analysis in the process of studying eastern poetic text // Bulletin of Lviv university].
7. Ostapchuk, V. (2015). Kontsept Ukrainy u tvorchosti T. Shevchenka // Kyivski polonistychni studii. [Concept of Ukraine in T. Shevchenko's works // Kyiv polonystic studies].
8. Popovskaya, L. V. (2006). Lingvisticheskiy analiz hudojstvennogo teksta v vuze [Linguistic analysis of fiction text in higher educational establishments]. Rostov-na-Donu : Feniks.
9. Selivanova, O. O. (1999). Aktualni napriamy suchasnoi lnhvistyky (analitichnyi ohliad) [Actual research lines of modern linguistics (analytical review)]. Kyiv: Fitotsentr.
10. Khomenska, I. (2013). Funktsionuvannya frahmenta kontseptu «Ukraina» (leksemy «ty») v poetychnomu diskursi Yevhena Malaniuka // Naukovi zapysky. Seriya «Filolohichna». [Functioning of “Ukraine” concept fragment (lexeme “ty”) in poetic discourse of Yevhen Malaniuk. // Research bulletin. “Philology” series.]

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ярослава Мукатаєва – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу з німецької мови Чорноморського національного університету імені Петра Могили.

Науквої інтереси: концептологія, когнітивна лінгвістика.

INFORMATION ABOUT THE AUTHER

Yaroslava Mukataeva – candidate of philological sciences, associate professor of the Theory and Practice of Translation from German Department of Petro Mogyla Chornomorsc National University.

Scientific interests: concepts studying, cognitive linguistic.

УДК 811.111'367.632'

АНТРОПОСИМВОЛ “CRIMINAL” ЯК СКЛАДНИК КОНЦЕПТУ “CRIME” (НА МАТЕРІАЛІ АМЕРИКАНСЬКОЇ ЛІНГВОКУЛЬТУРИ)

Оксана ОЛІЙНИК (Кропивницький, Україна)

e-mail: roxyletters@gmail.com

ОЛІЙНИК Оксана. АНТРОПОСИМВОЛ “CRIMINAL” ЯК СКЛАДНИК КОНЦЕПТУ “CRIME” (НА МАТЕРІАЛІ АМЕРИКАНСЬКОЇ ЛІНГВОКУЛЬТУРИ)

В американській буденній правосвідомості яскравішу символізацію отримують суб'єкти злочину, ніж сам злочин. Символічний компонент концепту “crime” репрезентують два антропосимволи злочинця – “criminal boss” (кримінальний авторитет), який досягає професійних вершин у злочинному ремеслі, та “human monster” (злочинець-нелюд), що уособлює насильство, зло, руйнацію, духовну неповноцінність, відхилення від норми. Ці антропосимволи знаходять свою об'єктивізацію різноманітними вербальними засобами: тропічними (переважно метафорами, гіперболами), номінативними полілексемними утвореннями, де атрибутивним компонентом є прикметники-суперлативи з емоційно-оцінними конотаціями.

Ключові слова: концепт “crime”, символічний складник, антропосимвол, вербальні засоби репрезентації антропосимволу.

OLIYNIK Oksana. ANTHROPOSYMBOL “CRIMINAL” AS A COMPONENT OF THE CONCEPT “CRIME” (FROM AMERICAN LINGUACULTURE PERSPECTIVE)

Symbol as a concept integral component emerges from a perceptual image which is permeated by certain connotations meaningful for the members of a languaculture. Sensational crime coverage in the U.S. media has led to the appearance of “performance crimes”, “media constructed crimes”, “entertaining representations of crime”, i.e. media genres aiming more at entertaining viewers / readers than at providing accurate information about crimes. Murder as the most popular sensational media coverage of death and violence gave birth to the neologism murdertainment (murder + entertainment). Such highlighted criminal cases become widely known to the members of the national community and get their further symbolization, on the one hand, in legal initiatives by law-makers designed to prevent similar incidents in future, for example, AMBER, Megan's Law, Jessica's Law etc., and, on the other hand, in various movie and TV genres, such as CSI: Crime Scene Investigation, Criminal Minds, Law and Order, and many others. The American naïve legal consciousness appears to attach a brighter symbolization to the subject of the crime, than the crime itself. The symbol component of the concept “crime” in the U.S. languaculture is represented by the two core anthroposymbols – a “criminal boss” who achieves a consummate mastery in his / her criminal craft, and a “human monster”, a criminal fiend embodying violation, evil, destruction, spiritual inferiority, deviation from the norm. The attributes of these anthroposymbols are made up by certain character traits and crime motifs (capability of extreme violence, cold-bloodedness, the desire to own other people's material values, to take away others' lives), and also a criminal way of life (the power over other people gained by the criminal actions, self-concealment). At the same time, a criminal is a symbol of negative abstract entities: violence, evil, destruction, spiritual inferiority, deviation from societal norms, the embodiment of the devil, the enemy, the cruel ruler. The said anthroposymbols are actualized in the media discourse with a wide range of verbal means, predominantly with such tropes as metaphors and hyperboles, polylexeme complexes with adjectives in the superlative degree as an attributive connotation component.

Keywords: concept “crime”, symbolic component, anthroposymbol, verbal means of anthroposymbol representation.

Постановка проблеми. Символ як складник концепту виникає з перцептивного образу, якому властива ціннісна насиченість та атрактивність для носіїв певної лінгвокультури,